

Bírálati vélemény

A „Magyarország és a Balkán – Kapcsolati terek és helyek” című doktori munkáról

A *Pap Norbert* által készített doktori mű jelentős tudományos eredményekkel gazdagítja a magyar társadalomföldrajzi irodalmat. A kritikai geopolitika megközelítésében a szerző olyan vizsgálat elvégzésére vállalkozik, amely segíti értelmezni Magyarország balkáni kapcsolatrendszerét. A dolgozatban kiemelt jelentőségű a kapcsolati terek és helyek vizsgálata, Szigetvár és Turbék városok példáján. Ezáltal a vizsgálat lehetővé teszi a kapcsolati terek kettős szintű vizsgálatát.

A dolgozat vitathatatlan érdemeihez tartozik a magyarországi társadalom – kiemelten az elitek – Balkánról alkotott képének feltárása, annak földrajzi, regionális tartalmi elemeinek meghatározása, elsősorban külpolitikai vonatkozásban. Fontos kiemelnünk, hogy ebben a megközelítésben a dolgozat szerzője túllép a politikai tervezés és cselekvés „kemény” struktúrákra vonatkozó fókuszáltságán, kulturális és szimbolikus tartalmak bevonásával.

A dolgozat módszertana széles alapokra épít: mennyiségi módszerek (statisztikai adatok feldolgozása, reprezentatív mintán végzett kérdőíves felmérés, térinformatikai elemzés, távérzékelés, geofizikai módszer) és minőségi módszerek (interjú, diskurzuselemzés, résztvevő megfigyelés) szakszerű alkalmazása nyújtják a dolgozat eredményeinek és következtetéseinek nélkülözhetetlen bázisát.

A dolgozat kitér a Balkán térbeli kereteinek, határainak és geopolitikai rendszerének értékelésére. A szerző a Balkánt napjainkban is a nagyhatalmi térnyerés és rivalizálás terepének tekinti, ez elmúlt évszázadok legerőteljesebb állami fragmentáltságának, gazdasági és demográfiai súlyvesztésének feltételei között. Ehhez adódnak a térséget alkotó országok gyenge kormányzata és a három fő hatalmi pólus politikai játszámája, ami nagymértékben meghatározza a

régió országainak külső mozgási lehetőségeit. A szerző szerint e három meghatározó pólus: az USA, Oroszország és Törökország, eltérő prioritásokkal. Míg az USA számára elsődlegesen a biztonsági szempontok fontosak, addig – a szerző szerint – Oroszország törekvései az energetikai kérdésekben jelennek meg, míg Törökország egy önálló érdekszféra kialakítására igyekszik. Nem kívánjuk a fenti értékeléseket vitatni, csak egy szemponttal egészítjük ki: gyakorlatilag eltérő érdekszférák ütközéséről beszélhetünk a Balkán esetében, ahol Törökország nem tekinthető az USA-val és Oroszországgal azonos szintű pólusnak, ráadásul Törökországgal azonos szintű egyéb szereplők érdekei sem elhanyagolhatóak, mint például Szaud-Arábia. Viszont egyetértünk a szerző egyik fontos következtetésével, miszerint a Balkán egy globális jelentőségű tranzit térség az energia, áruforgalom és migráció számára; egy jellemzően konfliktusos tér, amely számos biztonsági kockázatot hordoz.

A dolgozat további értékes és eredeti eredménye a balkanizáció folyamatának és modelljének újraértelmezése, a regionális hatalmi központok kialakulásának és fejlődésének geopolitikai értékelése. A szerző helyesen állapítja meg, hogy a 21. századra a Balkán elérte politikai fragmentációjának eddig tapasztalt legmagasabb fokát. Ebben a folyamatban az egyes országokon belüli központok kialakulásának és fejlődésének meghatározó szerepe volt, egy sor centrifugális (kulturális heterogenitás; az együttélés közös és hosszútávú állami kereteinek hiánya; térségi gazdasági egyenlőtlenségek) és centripetális hatóerő keresztmetszetében (kulturális homogenitás, nemzetközi szervezetek, stb.). Ebből következik a Hartshorne-modell korrekciós igénye, a Balkán konkrét feltételkereteihez történő alkalmazása. Például a tradicionális modell szerint a természetes határok növelik az államrendszer stabilitását. Ez az állapítás a Balkán-térségben nem alkalmazható, a határok erősen vitatott jellege miatt. Továbbá, a magterületek szerepe a balkáni államosodásban nem volt jelentős, eltérően a Hartshorne-modelltől. Viszont nem értünk maradéktalanul egyet a szerzőnek azzal a megállapításával, hogy a 18. és 19. században Jászvásár és Bukarest Béccsel vagy Velencével azonos szintű önálló hatalmi központok lettek volna, tekintettel arra, hogy ezek abban a korszakban Isztambultól politikai és gazdasági függőségben levő központok voltak, egészen a modern román állam megalakulásáig (19. század második fele).

Rendkívül érdekes és értékes az értekezéslet magyarság Balkán képével és kapcsolataival foglalkozó része. A mentális térképezés módszerét alkalmazva a szerzőnek sikerül egy árnyaltabb leírást nyújtani a magyar társadalom Balkán-képéről. A kép pozitív elemeinek legfontosabb közvetítője a turizmus, míg a negatív képelemek kulturális sztereotípiákhoz és a tömegmédiá által közvetített háborús emlékekhez kapcsolódnak. Ugyanakkor a szerző feltérképezi a magyar vonatkozású emlékezeti helyeket, sőt egy egész adatbázist épít fel, amelynek szerkezeti elemei háborús eseményekhez és kulturális emlékekhez (például a Csontváry által megfestett helyszínek) fűződnek. A szerző megjegyzi, hogy az emlékezetpolitika elsősorban a negatív elemeket helyezi előtérbe, ez meg összefügg a magyar nemzeti identitásnak törökellenes harcokhoz fűződő emlékeihez. A teljesség határát súrolva, a szerző feltérképezi a vallási és az önkormányzati jellegű kapcsolatrendszer szerepét a Balkán-kép és a Balkán-viszonyok alakításában. Az előbbiek esetében az ortodox és iszlám vallási szervezeteknek van meghatározó szerepük a társadalmi kapcsolatok szervezésében, pontosabban a román, bolgár, szerb és görög egyházi szervezeteknek, illetve az albánokhoz és az arabokhoz kapcsolódó szervezeteknek. Egyébként nem kerüli el a szerző figyelmét a magyarországi arabok globalizációhoz kapcsolódó felértékelődött szerepe, illetve az a kapcsolati asszimetria, amely egyes balkáni társadalmi csoportok magyarországi jelenlétében és a magyarországi szervezetek balkáni jelenlétében mutatkozik.

Érdekes és sokat vitatott kérdés az államhatárok szerepe, jellege. Sokáig úgy tűnt, hogy ez európai integrációs folyamat a határok elválasztó, fizikai szerepét megszünteti, de az elmúlt évek nemzetközi migrációs folyamatai ennek a nyitási trendnek korlátokat szabtak. A doktori értekezésben a magyar déli határok kapnak kitüntetett figyelmet, ezek képeznek egyfajta kulturális, civilizációs határt a Balkán és Közép-Európa között. A magyar balkáni intézményes politika a térség államaival eltérő intenzitású és tartalmú kapcsolatokat alakított ki. A kapcsolatok jellege alapján a szerző két ország csoportot különböztet meg: a) az euro-atlanti rendszerben működő államok (Görögország, Törökország, Szlovénia, Horvátország, Románia és Bulgária, bár Szlovénia nem tekinthető balkáni államnak), ahol a közös szövetségi platform egyelőre elégségesnek bizonyult a feszültségek visszaszorításában és az

együttműködés előtérbe helyezésében, b) a második csoporthoz a szerző Szerbiát, Boszniát, Albániát, Montenegrót, Koszovót és Macedóniát sorolja. Ezek közös jellegzetessége a kapcsolatok iránti közös igény. 2010-et követően a magyar kormányzat kiemelt jelentőséget tulajdonított négy állammal kialakított kapcsolatrendszerének: Törökország, Szerbia, Macedónia és Montenegró, elsősorban gazdasági megfontolások miatt. Különösen Törökország kiemelt stratégiai szerepe értékelte fel a Balkán-térség jelentőségét a magyar külgazdasági politika számára. A jelentős magyar kisebbségekkel rendelkező országok esetében nemzetpolitikai megfontolások is fontosak a kapcsolatok alakulásában: Románia, Szerbia, Horvátország és Szlovénia alkotják ezt a csoportot. A térségben jelentős magyar gazdasági terjeszkedés ment végbe: működő tőke kihelyezés az energetikai ágazatban, kommunikációkban, bankszektorban és építkezésekben, valamint jelentős vállalkozói pozíció-szerzés a vendéglátó iparban.

A szerző kiemelt fontosságot tulajdonít a kapcsolati tereknek és helyeknek. Az eredeti kapcsolati tér fogalom Manuel Castells nevéhez kapcsolódik: ebben az értelemben a teret egyének különböző intenzitású és irányultságú kapcsolathálózata építi fel, tehát a hangsúly a hálózatokon van, amelyek kutatása egy sajátos, mennyiségi módszertanra épül. Ezzel szemben a szerző egy többnyire minőségi módszerek alkalmazására épülő emlékhely-kutatást végez, amelynek kétségtelenül számos érdeme van, hisz az emlékezés és az emlékezés-politika fontos alkotó része a terek és helyek kulturális konstrukciójának egy rekonstrukciójának. Továbbá, egy esettanulmány nyújt mélyebb betekintést a fenti témakörbe, Szigetvár esete, amelyet a szerző a balkán-magyar viszonyok megértésének perspektívájából kiemelt fontosságú kapcsolati helyként értelmez. Érdekes, hogy ez a kapcsolati hely, a castells-i értelmezéstől eltérően, nem intenzív kapcsolati hálójával feltűnő, hanem elsősorban emlékezeti helyként tölt be bizonyos szerepet a magyar-balkáni kapcsolatrendszerben. Ezért gondoljuk, hogy a szerző vizsgálata úttörőnek minősül a magyar földrajztudományban, ahol az emlékezeti helyek komplex földrajzi vizsgálata elhanyagolt és alulkutatott témának minősült. Szigetvár esete jól példázza a kulturális és civilizációs határok dinamikus jellegét, hisz a 16.-17. században, a török hódoltság révén Magyarország kiterjedt része a balkáni

kultúra és térség részévé vált. Ennek a történelmi "időrétegnek" fontos hatásai érezhetőek napjainkig a térszerkezetben, az anyagi kultúrában, a történelmi és politikai gondolkodásban.

A három éves szigetvári-turbéki kutatások legfontosabb eredményeit a következő képpen lehet összefoglalni: a) Szulejmán szultán halálhelyének és ideiglenes temetkezési helyének azonosítása. Érdekes, hogy az ezen a helyen épült mauzóleum köré a 16.-17- században egy zarándoktelepülés épült ki, jelezve a hely kiemelt szimbólikus fontosságát a török kultúrában; b) a török hódoltság idején kiépült zarándoktelepülés képezése, szerkezetének, jellegének, szakrális és politikai jelentőségének komplex feltárása. Mindez hozzájárult a magyar-török együttélés és viszonyok korabeli alakulásának jobb megértéséhez. Turbék közös örökségét a keresztény (horvát és magyar) – muszlim (boszniai származású) lakosság együttélése alakította ki a török hódoltság idején. Gyakorlatilag egy muszlim szakrális táj alakult ki, ahol a szúfi kultúra meghatározó szerepet töltött be. Később a település a Dráva menti horvátok egyik kiemelkedő központjává vált, majd a Mária-kegyhely kialakulása és működése a muszlim térnyerés ellensúlyozásában fontos szerepet játszott. Érdekes módon, eképpen a táj megőrizte szakrális jellegét a keresztény kultúra térnyerésének keretei között is, immár keresztény tartalommal. Ez a jelleg a németek kivándorlásával és a magyar társadalom erőteljes szekularizációjával mára megszűnt.

Számunkra mindenképpen érdekes, hogy I. Szulejmán szultán ma is a politikai legitimitáció fontos forrása Törökországban. Ezzel magyarázható a lelőhely és az emlékhely létesítésével kapcsolatos kitüntetett állami figyelem mindkét szereplő részéről. Szigetvár-Turbék egy olyan kapcsolati emlékhely, amely jelentős szimbólikus tartalommal bír nem csak magyar-török vonatkozásban, hanem egy tágabb térségi és kulturális kontextusban is (horvát, szerb, bosnyák, osztrák). Turbék vizsgálata lehetővé tette a Balkán geopolitikai terének és határainak jobb megértését. A szerző szerint az Oszmán Birodalom fontos feladatának tekintette az iszlám terjesztését, míg a keresztények kiemelt feladata a térségben a fenti terjeszkedés megállítása, majd később, a 18-19. században az oszmánok Balkánról történő teljes kiszorítása volt. Ez a konfliktus fontos részévé vált a 19. században kialakuló balkáni nemzeti identitásoknak.

Egyetértünk a szerzővel, hogy Turbék a civilizációs konfliktus és ugyanakkor a kulturális együttélés nemzetközi jelentőségű helye, amely jelentős kulturális turisztikai lehetőségeket is magában hordoz.

A doktori munka következő téziseit fogadom el új tudományos eredményként: 1., 2., 4., 5. és 6. A doktori értekezés 3. tézise, bár jelentős, de nem tekinthető új tudományos eredménynek.

A doktori munka tudományos eredményeit elgendőnek tartom az MTA doktora cím megszerzéséhez, a nyilvános vitára alkalmasnak tartom, és a nyilvános védés kitűzését javaslom.

Kolozsvár, 2017. május 14.

Benedek József
egyetemi tanár

